

TÁJÉKOZTATÓ

Rovatvezető: DEZSÉRY LÁSZLÓ

A norvégiai evangélikus egyház története a német megszállás alatt.

Írta: Molland Einar az oslói egyetem egyh. történeti professzora.

I.

Norvégia egyháza 1940 - 1944. ¹

Az az időszak, amelyről most szólni fogunk 1940 ősztől 1944 őszéig, kétségtelenül a norvég egyház legjelentősebb korszakai közé tartozik. Az egyházi harc adja meg ennek a korszaknak a jellegét s talán sokkal drámaibb, mint akármelyik szakasza reformációtörténetünknek.

A megszállás évei olyan időszak, amelyre a norvég nép évszázadok múlva is emlékezni fog. Újra meg újra visszatérnek gondolataink a hazai fronton folytatott fegyvertelen háborúra, amely azért folyt, hogy megvédjük norvég kultúránkat, jogi alapelveinket, iskoláinkat, otthonainkat, gyermekeinket és ifjúságunkat. Ebben a küzdelemben nemcsak résztvett a Norvég Egyház, hanem gyakran az első vonalban harcolt. Az egyházi harc fontos része történelmünk ezen nyomorúságos éveinek. Nem kevesebb, mint 237 norvéget ítéltek el és végezték ki a német stáztiszlika szerint (ez a szám a valóságban valamivel magasabb, mert ehhez számíthatnak még azok, akik a börtönökben és koncentrációs táborokban haltak meg) és ezek keresztvényként mentek a halálba. Nemzeti történelmünk 1940—44-ig terjedő részében nem jelentéktelen fejezet az egyház története.

Igen nehéz összefoglaló ítéletet mondani a háború és megszállás lelki következményeiről. Mindenesetre ennek a háborúnak a következményei egészen mások voltak, mint az elő-

zőé. Abban nem vettünk részt s nekünk szinte gazdasági fellendülést hozott. Mostan mindannyiunknak szenvedni kellett és a szenvedés sok jó tulajdonságot hozott felszínre a norvég népből. Átéltük a **népi közösség valóságát**. Segítőkézség, áldozatkézség, együttérzés, közvetlen kapcsolat minden becsületes honfitársunkkal, akiben testvért látunk, otthonaink és élelmünk megosztása az üldözöttekkel a legnagyobb veszélyben, — mindez megmutatja népi közösségünk néhány jellemvonását. Egy időben minden náciellenes norvég igen beszédes tünetjelvényt viselt a gomblyukában, egy íratkapsot (Gemkapsoc. Ford.) Ez annyit jelentett: mi összetartunk. A **népi közösségen** kívül csak a náciak álltak; ezek sohasem voltak többen a nép 2 %-ánál. Valamint a „csfkosok“ („stripete“), vagyis azok, akik kapcsolatban állottak a megszálló hatalommal.

A hazafiasan érző norvégek között — ilyen volt majdnem az egész nép —, természetesen felfedezhető a gyűlöletre és a bosszúra való hajlandóság. Elnyomott nép nehezen kerülheti el a gyűlölködést. De igen sokan voltak, akik megtapasztalták, hogy ha figyelmeiket azok felé a dolgok felé fordítjuk, amelyekért harcolunk, tehát egyházunk, iskoláink, jogrendünk, otthonaink felé, akkor kevésbé emészt bennünket a gyűlölet emberek ellen, akik ellen küzdünk vagy küzdenünk kell. Ha pedig a kibontakozásra gondolunk, amely kérdés minden norvéget fog-

¹ A szerző ezt a cikket 1944 őszén írta meg Uppsalában, ahol menekültként tartózkodott. Ez magyarázza a jelenidő gyakori használatát.

falkoztat, akkor nagy mértékben egyek vagyunk abban, hogy ennek a norvég törvény és norvég jog irányában kell megtörténnie. Széles körökben azt remélik, hogy elkerüljük a megszárlásokat és a bosszút. A legkülönbözőbb emberek, természetesen egyháziak is, a joghoz akarják tartani magukat. A törvénynek és a jognak megbecsülése a legtöbb emberben csak erősödött a jogtalanság ideje alatt. Viszont azért, hogy háborúban éltünk, sok tekintetben eldurvultunk és könyörtelenné lettünk.

Erősen megkomolyodtunk. A MIDLERTIDIGE KIRKÉLEDELSE, (Ideiglenes Egyházi Vezetőség) 1942 júniusában a következő üzenetet küldte az ország papjaihoz és gyülekezeteihez: „Isten az igazságban nyitott ajtót mutatott nekünk. Népünk sohasem kereste annyira az Isten házáat, mint most. A lelkiismeretek nyitva vannak az igazság előtt. Minden éber igehirdető örvendezik az igehallgatásra való készség láttán. Hosszúrányuló országunk minden részéből kapunk hírt nagy és komoly ébredésekről, csendes egészséges és mélyen járó ébredésekről. Isten kegyelmével látogatta meg népünket... Népünknek a keresztyénségtől és az egyháztól távol álló köréi is újra kezdik felfedezni azt. Kezdi értékelni az egyházat s kezdenek felé tekinteni.”

A helyzetnek ez a jellemzése kétségtelenül helyes. Nyilvánvalóan növekedő mebecsülésre és megértésre talált az egyház pl. munkáskörökben is. Az akadémikus világban is megváltozott az egyházzal szemben való magatartás. Az egyetem megszállás alatti első évünnepélyén **Brun Lyder** professzor tartotta az ünnepi beszédet, 1940 szeptember 2-án. Ez a beszéd világos hitvallással és igehirdetéssel vált a figyelmesen hallgató közönség számára. Természetesen vannak ma is egyházellenes körök, amelyek elégedetlenek, hogy az egyház nemzeti harcunkban ilyen nagy szerephez jutott és, hogy kedvelt in-

tézmény lett; ezek oldaláról történetek már kísérletek, hogy az egyház jelentőségét a közvélemény előtt csökkentsék.

Mégsem szabad felettlébb eszményi képet festenünk. Egyik vezető egyházi férfiú, az 1943—44. év fordulóján rámutatott arra, hogy milyen fájdalmas az, hogy népünknek egy nagyon nagy része, különösen pedig az ifjúság továbbra is kívül áll az egyházi életen. „Még az egyetemi ifjúságunk Németországba való szállításának megrázó eseménye sem munkálta az Isten felé való fordulást.”

Az **ébredés**, amely megindult, kifejezetten egyházi jellegű volt. Templomaink megteltek, a városokban sokszor kicsinynek is bizonyultak. Az úrvacsorára vételére térdreborulók minden vasárnapi sokasága, jellegzetesen hozzátartozik a megszállás alatt élő norvég nép életéhez. A keresztyén szervezetek is tovább folytatták működésüket és sok tekintetben kibővítették azt. Különösen Észak-Norvégiában volt nagy az **Indremisjonen** (Belmissziói Egyesület és a **Den Norske Missjonsselskap** (A Norvég Missziótársaság) előretörése. De elsősorban az istentiszteletek, templomi összejövetelek és a lelkészek bibliáorái azok, amelyek új embereket gyűjtöttek az evangélium köré. A szabad-egyházaknak — amennyire a helyzetet ismerjük — nem volt nagy az előretörésük, legfeljebb ott, ahol kihasználták stratégiai helyzetüket; nagy erővel kezdtek ugyanis munkához olyan helyeken, ahol csak Quisling-barát lelkészek voltak és az emberek ezért templomba nem jártak. A megszállás éve a népegyház meglátogatásának éve voltak.

Az egyházi harc előjátéka.

Norvégiában általában különbséget szoktak tenni az „**egyházi küzdelem**” (kirkestrid) és „**egyházi harc**” (kirkekamp) között.² Egyházi küzdelem-

² Az egyházi küzdelem alapja a különféle orthodox-konzervatív és pietisztikus ébredési irányok, valamint a századforduló liberális teológusai között fennálló feszültség volt. Ez vezetett 1907-ben egy úgynevezett „gyülekezeti” teológiai fakultás (Menighetsfakultet) felállításához, amely 1913-ban egyenjogú lett az osloói állami egyetem teológiai fakultásával. 1925-ben

nek nevezzük azt, ami már régen folyik az egyházon belül, két theologiai irány között. Ezt a küzdelmet nyugaton Európa minden egyháza megérte, de Norvégiában különösen keresű és hosszantartó volt. Az „egyházi harc“ pedig a nácizmus ellen folyt. Az egyházi harc legfontosabb előfeltételei közé tartozott, hogy a mi régi egyházi küzdelmünk alapján véve véget ért már, amikor Norvégia bekerült a háborúba. Az 1930-as években bizonyos kiegyenlítődés következett be, noha az arconalnak továbbra is megmaradtak, két theologiai fakultás, két gyakorlati theologiai szeminárium, két keresztényen diák- és gimnazista mozgalom, két theologiai folyóirat és két egyházi újság formájában. Ez a változás kétségtelenül összefügg egész Európa theologiai gondolkodásának általános átforgalásával, amely mindenütt az Irás és a hitvallások tekintélyének erősebb hangsúlyozására vitt; de alapszik azon is, hogy a történelmi bibliaszemlélet általánosan köztudatba ment, még az ébredések laikus köreiből is. A mi régi egyházi küzdelmünk maga is teremtett bizonyos előfeltételeket az egyházi harc számára. Megtanította a lelkészeket és a világiakat arra, hogy a nehézségekben ne alkudjanak meg, hanem emeljék magasra az Irásnak és a hitvallásoknak harci zászlaját, azt a zászlót, amely alatt az egyházi harcot vívták. Az egyházi harc másik előfeltétele a gyülekezeti élet volt, amelyet a növekvő templomlátogatás és — mondhatjuk talán így is —

az Úrvacsora-renaissance jellemezett. Ez az élet persze már 1940 ápr. 9. előtt is megtalálható.

Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy püspöki konferenciáink a huszas és harmincas években lassanként olyan jelentőségre tettek szert, amelyre nem gondolhattak törvényeink készítésekor. A norvég egyházi alkotmány némely ponton sokkal inkább államegyházi, mint a svéd, különösen, ahol az egyház szabadságáról és önállóságáról van szó. A püspöki értekezletek mégis szilárd hagyományá váltak. Összejöttek püspökeink anélkül, hogy egybehívta volna őket a kirkedepartman (Egyházi és Oktatási „minisztérium“). Ford. megjegyz.³ Ebből a hagyományból egyenes vonal visz a püspökök megszállás alatti egyházpolitikájához.

1940 április 9. után háromnegyed évvel lépett harcba a norvég egyház. Az országgyűlés (Storting), tanítóink egy része és a legfőbb bíróságunk (Höiesterett), már az egyház előtt tűzvonalba léptek. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy az egyház ellen közvetlenül még nem irányultak a támadások.

A németeknek az a kísérlete, hogy Norvégiát nemzetiszocialistává tegyék, tulajdonképpen 1940 szeptember 25-én kezdődött meg, amikor **Terboven**⁴ birodalmi biztos kihirdette a király trónfosztását és egy hazug rádióbeszédben úgy állította ezt a norvég nép előtt, mint az országgyűlés cselekedetét. Terboven feloszlatta a politikai pártokat, csak a „Nemzeti

felállították a gyülekezeti fakultás gyakorlati theologiai intézetét vagy szemináriumát. A gyülekezeti fakultás adományokból, alapítványokból tartja fenn magát. Sokszor több hallgatója van, mint az állami egyetemi fakultásnak. Igen híres professzor a gyülekezeti fakultáson Ole Hallesby rendszeres theologus, aki jelentős szerepet játszott az egyházi harc folyamán. Mint a cikkből is kiténik, ma már eltűnt a két fakultás közötti különbség, valamint a két egyházi irány is sokkal közelebb áll egymáshoz, úgyhogy külön fennállásuk inkább hagyományos, mint elvi különbségeken nyugszik.

A megértés szempontjából fordítottunk „minisztert“ és „minisztériumot“. A norvég és svéd alkotmány minisztériumok helyett „department“-eket ismer, melyeknek élén államtanácsosok állanak. Az eredeti „egyház- és közoktatásügyi minisztérium“ helyett a mi „kultuszminisztérium“ kifejezésünket használjuk a fordításban.

⁴ Terboven Hitler képviselője volt Norvégiában. Birodalmi biztos volt a címe, német ember volt és közvetlen Hitlernek tartozott felelősséggel.

„Összefogás”⁵ pártját nem, amely az „államfenntartó” párt lett, s kinevezett egy sereg norvég nemzetiszocialistát „biztosi államtanácsos”-nak. Mindegyiknek olyan teljhatalma volt működési területén, amellyel azelőtt egy norvég miniszter sem rendelkezett, és csak a birodalmi biztosnak voltak felelősek. Ezelőtt egy u. n. közigazgatási tanácsunk volt. A válasz és iskolaügyi minisztérium vezetője most **Skanche R.**, a Norvég Technikai Főiskola professzora lett.

Szeptember 25. után került az egyház első ízben olyan helyzetbe, amikor háború vagy béke között kellett választania. **Egyházi imádságunkban**, amelyet minden istentiszteletünkön felolvassunk, imádkozni szoktunk a királyért, a királyi házért és a királyi kormányáért. Vegye fel most a harcot az egyház az egyházi imádság kérdésében? A döntés **Berggrav** püspök kezében volt, aki természetesen kapcsolatban állott a többi püspökkel és más egyházi vezető emberekkel is, de mégis magának kellett ebben a kritikus helyzetben gyorsan intézkedni.⁶ Ő itt a harc fel nem vételét határozta el. Elgondolhatjuk, hogy igen sok tényező volt e mögött. Várni akart a harc felvételével addig, amíg egy kifejezetten egyházi kérdéstről nem lesz szó; a népi jog szerint egy megszálló hatalomnak magától adódó lehetősége van arra, hogy megfosszon trónjától egy uralkodót, — bár ez most különösen bántó formák között történt, és az elkeseredés az egész népben igen nagy volt; végezetül pedig a keresztyén arcvonal nem volt még eléggé megszilárdulva — az egyház még nem volt eléggé felkészülve a küzdelemre.

Berggrav püspök nagy sietséggel új egyházi-imádságot szerkesztett, amelynek pótolnia kellett az agendánkban lévő két szabadon választható egyházi-imádságot. Sietett vele,

mert meg kellett akadályozni, hogy a kultuszminisztérium is kidolgozzon egy új egyházi-imádságot és azt terjessze elő. Ilyen körülmények között egészen bizonyosan olyan imádságot kaptunk volna, amely az új kormányt és államvezetést formálisan is elismeri. Az új egyházi imádság 1940 szeptember 26. után, nem nevezi meg az államhatalom képviselőit. Sok kifejezést veit át a régi egyházi imádságokból, többek között imádkozott a tengeren lévő és idegen országban levő honfitársainkért; ezt senki sem tudta a nélkül hallgatni, hogy ne gondolt volna külföldön levő tengerészeinkre és katonáinkra, valamint menekült kormányunkra és más menekült norvégekre. Ha ezután a kérés után egy kis szünetet tartottak, akkor ez az imádság igen használatóvá vált, mert a régi egyházi imádságban ezután következett a királyért való imádkozás és igen sokszor olvasták ezt az imádságot így Norvégia templomaiban.

Az új egyházi imádság szomorúságot és csalódást váltott ki széles körökben. Mégis, kevés kivétellel elfogadták hívek és lelkészek egyaránt. Egyedül egy lelkész kérte éborsátát a lelkészi szolgálatból, kijelentve, hogy nem akar olyan egyházban pap lenni, amely törölte a királyért való imádságot. Azok közé tartozik, akiket később bebörtönöztek és száműzték. Egy másik folytatta a régi egyházi imádság felolvasását, ez **Thu** parókus lelkész volt, aki később koncentrációs táborban halt meg. Egy harmadik pedig egyszerűen kihagyta ezt az imádságot az istentiszteletből.

1940 őszén még nem látszott az, mintha az egyház vezető szerepet vitt volna harcunkban. De ezen az őszön jelentősen **megszilárdult** a norvég egyházi és az egész keresztyén front Norvégiában. Már a nyáron, július 18-án, közöltek a norvég

⁵ „Nasjonal Samling” volt a neve a norvég nemzeti szocialista pártnak, ezt fordítjuk „Nemzeti Összefogás Pártjának”. A „rohamosztagos” fordítást a szó szerinti „lestőrosztag” fordítás helyett használjuk a norvég nemzeti szocialista pártalakulatok megjelölésére, mert az utóbbi félreérthető volna.

⁶ A Norvég Egyház hét püspökségre oszlik. A mindenkor oslói püspök a vezető-püspök (primás), helyzete kb. megfelel a mi hivatalra nézve legidősebb püspökünk helyzetének.

újságok egy felhívást bűnbánatra és mádságra, amelyet **Berggrav** püspök, **Indrebø** Ragnvald lelkész (az Organisasjonens Fellelråd elnöke) és **Øhrn T. Arnold** (a Norges Dissentering elnöke) irtak alá. Ez az összeállítás igen különös volt. A népegyház, a laikusmozgalom és a szabad-egyházak együttesen léptek fel. A megszilárdulás a norvég egyházban észre teljessé lett. Október 28-án a Calmeyergatens missziói házban tartott összejövetelen, amely egészen bizonyosan új korszakot jelent a legújabb egyháztörténetünkben, **Berggrav** püspök, **Stören** püspök, **Hallesby** professzor és **Hope** Ludvig laikusvezető beszéltek. Annak a megértéséhez, hogy ez mit jelent, tudni kell, hogy 20 évvel ezelőtt is tartottak egy nevezetes összejövetelt a Calmeyergatens-i missziósházban, amelyen **Hallesby** ugyancsak a vezérszónokok között volt. Ez az első Calmeyergate-tá-álkozó vezette be az egyházi küzdelem legelkeseredettebb szakaszát. „Semmiféle együttműködés a liberálisokkal“, ez volt a jelszó. **Hallesby** néhány évvel a második Calmeyergate-összejövetel előtt is megtagadott minden együttműködést **Berggrav**val. Most ott állottak mindannyian és ugvanazt mondták. Nem kevésbé volt különös az sem, hogy **Hope** Ludvig két püspökkel azonosította magát. Radikális irányt

képvisel. Azelőtt soha sem volt hajlandó többre annak viszonylagos elismerésénél, hogy a népegyházi intézmény talán hasznos népnevelési intézmény, de a híveinek csupán egy kis része „Isten népe“. Egyházszemlélete egyébként a háború előtti utolsó években már közeledett a népegyházhoz. Most ő is csatlakozott a többiekhez az egyháziak oldalán és ettől kezdve egyike volt az egyházi arcvonal jó és erős embereinek.

Ezen az október 28-i összejövetelen kihirdették, hogy felállították 2 püspök és 11 más egyházi vezető ember javaslatára a Novég Egyház Keresztýén Nagytanácsát. (Kristent Samråd for den Norske Kirke.) A „nagytanács“ tagjai voltak **Berggrav**, **Hallesby** és **Hope**, valamint rajtuk kívül a következő világiak és lelkészek: **Hansson** Kristian irodafőnök, **Høeg** Hans tanfelügyelő, **Indrebø** R. tartalékos kapitány, **Carlsen B.** Ingvald szintén tartalékos kapitány és **Smebye** missziói lelkész. A Kristent Samråd megalakulásakor kijelentették, hogy a tanács minden eltérés nélkül követni fogja a „mi régi, kipróbált, reformatori és haugianus irányunkat az ihletett isteni íge alapján, egyházunk lutheránus hitvallása szerint“. Az a kifejezés, hogy „reformatori és haugianus irány“ érdekes és teljesen új a hivatalos használatban — most emelték fel **Hauge**-t az egyházi atyák

⁷ Organisasjonens Fellelråd = Szervezetek közösségi tanácsával fordítást. Az egyházon belüli szabad keresztyén szervezetek legfelsőbb összefogó szerve. Norges Dissentering = Norvégia szabadegyházainak (szektáinak) gyűlése.

⁸ Hauge Hans Nielsen, norvég laikusprédikátor. Született 1771-ben, Gyermekkorától kezdve vallásos környezetben nevelkedett, majd hosszú lelki harc után hitbizonyosságra jutott. Elethivatását mások ébresztésében találta meg. Pietizmusa szigorú hitvallással párosult. Igehirdetésének két fő-kusza a megtérés és a megszentelés kérdése. Mind az elsőkevényesedett herrnhutizmus, mind a papok racionalizmusa ellen küzdött. Beszélgetés, levelezés, iratterjesztés mellett főként népies prédikációinak volt nagy jelentőség. Hosszú vándorutain bejárta Norvégiát és munkája nyomán óbudés keletkezett. Követői, ugyancsak vándorprédikátorok módjára, folytatták munkáját. Munkája közben többször megvádolták és börtönbe is került néhány-szor. 1801-ben Bergenben kereskedő lett. Ugyanazon évben az 1741-es „Konventplakát“ (szabad vallásos összejöveteleket megtiltó törvény) megsértése miatt ismét börtönbe került. Pénzek hűtlen kezelésével és a lelkesi kar tekintélyének csorbításával is megvádolták. Megszakításokkal 1811-ig volt bezárva, a börtönben igen megromlott egészségi állapota. A vizsgálat

közé — írta egyik egyházi újságunk. Hamarosan következett ezután a Keresztény Nagytanács (Kristent Samarád) nyilatkozata, amely kemény szavakkal húzott választóvonalat „esetleges emberek és irányok” felé, „akik Bibliánkat részekre akarják szakítani, kételkednek abban, hogy Jézus a Szent Lélektől fogantatott és Szűz Máriától született, Jézus keresztjéből csupán vértanú-keresztet csinálnak, és tagadják engesztelő halálát és testi feltámadását”. Ennek a népszerű, némiképpen kissé demagógikus nyilatkozatnak a célja az volt, hogy kizárjanak minden kételkedést az egyesülés dogmatikai alapja felől.

1940 őszén **Fangen** Ronald írólt börtönbe vetette a német rendőrség. Ennek az volt az oka, hogy a „Kirke og Kultur” nevű újság októberi számában bátor cikke írt a „hűségről”, amelyben különösen hangsúlyozta a hazához és a nemzeti eszméhez való hűséget és idézte **Fichte** több kijelentését Poroszország legmélyebb

megaláztatásának idejéből, a francia megszállás 1807—1808-ig tartó éveiből. Különösen a **Fichte**-idézetek ingerelték fel a németeket. Behörtönözésének a közvetlen oka pedig az volt, hogy egy norvég náci feljelentette vonaton kihallgatott beszélgetés után. 1941 nyarán szabadult ki ismét Fangen.

1940 őszén a hivatalos propaganda rádióban és sajtóban egyaránt az **Oxford-csoportmozgalom**⁹ ellen kezdett fordulni, amelyet Fangen szeméremében is támadni akartak. Az egyházi harc egy későbbi szakaszában a csoportmozgalom sok vezető emberét börtönözték be, de azután hamarosan kiengedték őket. A csoportot a propaganda a brit Secret Service norvég alcsoportjának tekintette. Munkásságát az egész megszállási idő alatt folytatta, de amikor a náci propaganda és a rendőrség lehetlenné tette munkásságát, akkor is tovább dolgozott a föld alatt. Tudott magánösszejöveteleket tartani néhány száz résztvevővel.

igen sokáig 1814-ig elhúzódott és végül is tisztázta a Hauge elleni vádak alaptalanságát, és csupán pénzbüntetéssel sújtották. Ezután csak írással foglalkozott és csendességben élt 1824-ben bekövetkezett haláláig.

⁹ Az Oxford-csoportmozgalom újabbkori ébredési mozgalom. Kezdeté az 1878-bar született Buchman Frank nevű amerikai lutheránus lelkész 1908-ban történt lelki élményéhez kapcsolódik. Alapja az Istennek való teljes odaadás. Aki magát osztatlanul alárendeli Isten akaratának, bizonyos lehet a Lélek vezetése felől életében. Ez a vezetés történik az elkülönített csendes órák, különösen a reggeli virrasztások. Amit vezetésként megtapasztalunk, azt követnünk kell engedelmesen, feltétel nélkül. Ugyanakkor konkrét pontokon kell felvenni a bűn elleni küzdelmet. Ebben a küzdelemben segítséget jelent a nyilvános bűnvallás (gyónás) embertárs előtt, a bűn következményeinek jóvátétele és személyes bizonyosságát Jézus megváltói erejéről. A mozgalom négy normája: becsületesség, tisztesség, önzetlenség, szeretet. Ez adja meg a keresztény élet biztonságát.

Ennek a célnak elérése érdekében csoportokat képeznek, amelyek rendszeresen összejönnek a lelki élet dolgainak megbeszélésére. Az első ilyen csoport 1921-ben alakult Oxfordban. Ezenfelül kisebb-nagyobb összejöveteleket és konferenciákat rendeznek. 1929 óta világmozgalmi jelentőségre tett szert a mozgalom, különösen az Egyesült Államokban, Kanadában és Dél-Afrikában vannak nagy számmal hívei. Nem akar felekezeti, vagy egyház lenni, tagjai minden felekezezből kívánja toborozni, célul az alsó század kereszténységének a megvalósítását tűzte ki és a közös testvéri felelősség élvét akarja párosítani az egyéni igyekezet felbresztésével. Az Oxford csoportmozgalomnak, noha rövid multra tekinthet csupán vissza — már is nagy irodalma van. (Nem tévesztendő össze a múlt században az anglikán egyházban szerepelt magasegyházi „Oxford-mozgalommal.”)

A püspökök első pásztorlevele.

Az igazi egyházi harc akkor kezdődött meg, amikor 1941 februárjában a norvég egyház püspökei pásztorlevelet küldtek gyülekezeteikhez. Most már az egyház is szól a norvég néphez az ország állapotáról, mégpedig méltósággal és világosan. Három dologról szölk a püspökök pásztorlevelükben. Az első a rohamosztagosok erőszakos fellépése. A rendőrség nem léphetett közbe, amikor azok védtelen embereket támadtak meg, sőt a rendőrség a rendőrminisztériumtól parancsot kapott, hogy „tevélegesen csatlakozzék a rohamosztagos alakulatokhoz“. Továbbá utaltak a püspökök a jogbizonytalanságra, amely azzal állott be, hogy a legfőbb törvényszék tagjai lemondásra kényszerültek 1940 decemberében. Ennek oka az volt, hogy a legfőbb törvényszék sok esetben tiltakozott a birodalmi biztos népjogellenes rendelkezései ellen; az azt felelte, hogy ő az egyetlen, aki a rendelkezések jogosságát megállapítja. Végül pedig megemlítették azt a rendőrminisztériumtól származó rendeletet, amely a lelkészek gyónási titoktartását függesztette fel.

A pásztorlevél kiadása előtt január 15-én a püspökök egy felterjesztést nyújtottak be a kultuszminisztérium vezetőjéhez, Skancke professzorhoz, az említett három ügyben. Ez a felterjesztés igen bátor hangú volt. Az egyházzal és jogrendről szölk. Két héten belül nem kaptak választ levelükre. A püspökök közül hárman, Berggrav, Stören és Maroni látogatásra jelentek meg tehát az államtanácsnál és egy memorandumot nyújtottak át a püspöki kar nevében, amelyben a püspökök már igen kemény hangon beszéltek: „Amikor egy nép felsőbbsege erőszakot és jogtalanságot engedélyez és nyomást gyakorol a lelkekre, akkor az egyház a lelkiismeret őrizője. Egy emberi lélek többet jelent, mint az egész világ. Ezen hivatásunk alapján felhívjuk népünk gyülekezeteit, hogy vessenek véget mindannak, ami Isten szent parancsolatai ellen van, legyenek tekintettel a jögra, az igazságra, a lelkiismereti szabadságra és minden jóra, és mindenben szilárdan Isten parancsolataira építsenek. Hasonlóképpen figyelmeztetjük felhívásunkban népünket is, hogy ke-

rüljön minden erőszakot és jogtalanságot. Ez éppen úgy szól nekünk is, mint a közösségi életünk körül folyó harcban résztvevő másik félnek... Mindannyiunk felett Ő áll, aki a lelkek Úra. Az emberek lelkiismerete gyülekezeteinkben fel van zaklatva és mi kötelességünknek tudjuk azt, hogy az államférfiak meghallják az állam szavát.“

Három nappal a Skanckeval való találkozás után a püspökök levelet kaptak a kultuszminisztertől. A válasz nem volt kielégítő. A püspökök azt választották, hogy nyilvánosságra hozzák az egész levelezést, előszóval ellátva, gyülekezeteikhez intézett pásztorlevél formájában. A pásztorlevél utóiratában közölték a püspökök, hogy előzetes felkérés nélkül minden országos keresztyén szervezettől és szabadegyházról kaptak értesítést, hogy azok teljes mértékben helyeslik és csatlakoznak a püspököknek a kultuszminisztériumhoz címzett beadványához. Norvégia „összes keresztyénei“ — így hívják az említett közösségeket együtt — mind a püspökök mögött sorakoztak fel. De azt is sejtethetjük, hogy a pásztorlevél a norvég keresztyének többi vezetőjének egyetértésével jött már létre.

Ritkán vagy talán sohasem kellett ilyen nagy érdeklődést valamilyen irat történelmünk folyamán, mint ez a pásztorlevél. A püspökök 50.000 példányos kiadásban nyomatták ki. Igen sok példány érkezett meg a lelkészekhez, akikhez tulajdonképpen küldték, de igen nagy csomagok jutottak az államrendőrség kezei közé is. A rendőrség nemsokára parancsot is kapott, hogy rendezzen vadászatot minden egyes pásztorlevélpéldány után.

A kiküldés utáni első vasárnapon kellett a szöszékről felolvasni. Igen sok helyen meg is tették ezt a rendőrségi tilalom és a templomok rendőrségi ellenőrzése ellenére. Oslóban, ahol a rendőrség ugyancsak megtiltotta a pásztorlevél felolvasását, a lelkészek úgy döntöttek, hogy engedelmeskednek a parancsoknak, de ugyanakkor kihirdették a szöszékeken, hogy a rendőrség adta ki ezt a rendelkezést. Az oslói templomok zsufolásig telve voltak és halotti csendben mondották a lelkészek az ige hirdetés után: „Ma pásztorlevelet kellene felolvasnunk, amelyet a norvég egyház püspökei küldtek a gyülekezeteikhez, de a rendőrség elko-

bozta a pásztorlevelet és megiltotta annak felolvasását. "Nem is kellett mást mondani. Az összeütközés nyilvánvalóvá vált a totális állam és Krisztus Egyháza között.

A rendőrség beavatkozása természetesen csupán azzal a következménnyel járt, hogy a dolog még ismeretlenebbé vált. Kézrel írt másolatok vagy magán úton készült sokszorosítások által elterjesztették az egész országban.

A pásztorlevél egyszerre kivitte az egyházat az első vonalban harcolók közé és megszerettetette azt. Felszabadultan ismerték fel, hogy az egyház nyíltan beszél, amikor más nem szólhat egyes dolgokról Norvégiában. Az utolsó év sok nehéz helyzetében megtapasztaltuk, hogy a nyíltan kimondott szó, amely esetleg veszélyt jelent kimondója számára, hatalmas fegyver. Amíg jogállamban, biztos polgári viszonyok között élünk, alig jelent felszabadulást, ha kijelentéseket hallunk vagy mondunk jogról és emberiségről. De mihielyt veszélyessé válik a szó kimondása, megtapasztalhatjuk, milyen felszabadító hatása van annak.

Ha egyháztörténeti távlatból nézzük a pásztorlevelet, akkor ez azért érdekes, mert egy lutheri egyházat mutat be, amely tudatosan komoly összetűzésbe keveredik az állammal a jog és jogrend kérdésében. Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy a lutheri egyházak ritkán tűntek ki társadalomerkölési kiállításokkal, sokkal inkább jellemezte őket az államhatalomnak való nagymértékű alárendelés. Egészen csodálatos módon a középkori egyház ereje tükröződik a pásztorlevél szellemén és mondanivalóján, amikor az Isten

törvényéről úgy szól, mint amely az állami felsőbbség számára is érvényben van.

Az egyház és állam közötti hadiállapot.

1941 januárjának végétől nyílt hadiállapot következett be az egyház és az állam között a megszállt Norvégiában. Januárban lett osztályfőnök Feyling Sigmund esperes a kultuszminisztérium egyházi részében. Ez az ember a felül levő egyházi irányzatokkal volt jóban. Tagjává lett a Nasjonal Samling-nak (Nemzeti Összefogás pártja). Ettől kezdve tulajdonképpen ő volt az irányítója a kultuszminisztérium minden olyan kísérletének, amely nemzetiszocialistává akarta tenni az egyházat. Már februárban kijelentést tett, hogy sok lelkész elégedetlenséget szít az állam és a fennálló kormány ellen. Azzal fenyegetőzött: ezek a lelkészek majd hamarosan meg fogják tapasztalni, hogy az egyházi minisztérium minden áron kész megakadályozni ilyen törekvéseket.

1941 elején Feyling kátémagyarázatot adott ki a népiskolák számára, amely bizonyos érdeklődést keltett. Régebben, 1937-ben is kiadott már egy kátémagyarázatot, de annak egészen más volt a jellege. Mig régebben a negyedik parancsolat magyarázatánál a szülők iránti engedelmségről szólt, most igen erősen kiemeli a nép és állam iránti engedelmséget és többek között ezt mondja: „Mindenekelőtt engedelmséggel tartozunk a Vezérnek és az állam kormányzatának“. A könyv borítéka vörös és sárga színbe volt nyomva, ezek voltak a „Nemzeti Összefogásnak“ a színei, és az úgynevezett „napkereszt“

¹⁰ Olaf (Olov) Haraldson Norvégia királya volt 1015—1028-ig. Fiatalkorában viking-portyázásokon vesz részt, majd Franciaországban megkeresztelik, 1015-ben II. Olaf néven Norvégia királyának ismerik el. Folytatja az ország krisztianizálását, megépíti a nidarosi dómtemplomot. Megszervezi a norvég államot, de a főurak egyrésze ellene fordul. A főurak felkelését nagy Knut dán király is támogatja, úgyhogy a királynak 1028-ban el kell menekülni. Két évvel később sereggel tér vissza, de a stiklastadi csatában, Nidaros mellett, vereséget szenved, sőt maga is elesik a harctéren. Sirjánál csodák történnek, legendák keletkeznek életének csodálatos eseményeiről, úgyhogy nemsokára szentté avatják és Norvégia védszentje lesz. Csontjai a nidarosi dómban vannak eltemetve.

diszította. A Nemzeti Összefogás története egy régebbi időszakában ezt a jelet „Olaf-jelvénynek“ nevezték, mondván, hogy ezt a jelvényt viselték Szt Olaf¹⁰ emberei pajzsaikon a stiklastadi csatában. A pártjelvény-nyel, népünk keresztény hagyományainak kifejezésére gondoltak. De minél pogányabb lett a párt ideológiája — ezt a folyamatot nagyon jól követhetjük a „Fritt Folk“ Szabad Nép, és mellékletében, a „Hird-mannen“ (A rohamosztagos) című pártorgánomokban — mind kevesebbszer és kevesebbszer nevezték azt Olaf-keresztnek s inkább mint „napkeresztet“ emlegették. Feyling könyvében ezt olvashatjuk: „Bennünket norvégeket már régen Isten parancsolataira emlékeztet a nap. Melyik király volt az, aki napkeresztet helyezett a pajzsokra? — Most a régi napkeresztnek ismét össze kell gyűjteni a norvég népet, Norvégia és Isten köré.“

Feyling könyve hivatalos iskolai tankönyv lett minisztériumi rendelettel, anélkül, hogy azt bemutatták volna a püspököknek és a két theologiai fakultásnak, amint ezt a vallásánál-tási tankönyvek elbírálásának rendeletei előírják. A jóváhagyás elleni tiltakozást, amelyet a meg sem kezdett szakértők nyújtottak be, — nem vették figyelembe. Későbbben pedig a minisztérium visszavonta egy régebbi kátemagyarázat jóváhagyását. Berggrav püspök kátemagyarázatát azonban nem merte Feyling visszavonni; az iskolák Berggrav vagy Feyling könyvei között választhattak. Ezek természetesen Berggrav könyvét választották, igen sok új helyen bevezették.

1911 februárjában összetűzés támadt a norvég állami rádió, amelyet már régebben nemzetiszocialista kezelésbe vettek, és a rádió vallási műsorának tanácsadója Carlsen B. Ingvald között. Az összetűzés oka az **igehirdetés szabadsága** volt. Carlsen tiltakozott a rádiós áhítatok és igehirdetések cenzurája ellen. Megbízásáról lemondott és február 28-tól a rádiós áhítatok és istentiszteletek ügyét átadták a kultuszminisztériumnak. Feyling hivatalától sok lelkész kapott meghívást a tavasz folyamán, hogy beszéljen a rádióban. A legtöbb nem válaszolt, vagy pedig **nemet** mondott. A lelkészek egy része azonban gyenge volt, és ilyen

szolgálatot hivatali kötelességének tekintett, miután a megbízást a minisztérium felszólításaként érkezett meg. Tekintettel arra, hogy Feylingnek nem sikerült valami sok felkészít megnyernie a rádiós szolgálatok számára, április 5-én kelt körlevelében azzal fenyegetőzött, hogy „ilyen esetben nemet mondani, igen komoly dolog“, de ez sem segítelt. Továbbra is csupán néhány nemzeti szocialista vagy megfélemlített lelkész vagy laikus volt, aki beszélt vallásos adá-soknál. Ugyanazok a nevek gyakran ismétlődtek.

Márciusban a nemzetiszocialista **Blessing-Dahle** gyülekezeti lelkész négy hónapos szabadságot kapott, hogy egy „egyházi újjárendezés“ terveit kidolgozhassa. De csakhamar elmentétek támadtak közte és Feyling főzött, aki mellőzte őt. Újjárendezési terveiből nem lett semmi. Később azután elégteltelt kapott azállal, hogy kinevezték bergeni püspökönek — a harmadik Quisling-püspökként.

Mivel nagyon kevés hívó vett részt a náci vagy az u. n. „csikos“ papok által tartott istentiszteleteken, 1941 tavaszán a Nemzeti Összefogás tagjaihoz sok felhívást közöl a párt-sajtó, hogy látogassák „párttársaik“ istentiszteleteit. **Skanecke** miniszter megemlíti a papsághoz intézett egyik körlevelében, hogy „a Nemzeti Összefogás vallásilag érdeklődő tagjait kinézi a keresztény egyesületekből, az úrvacsorai közösségből és a templomi istentiszteletekről“ és azzal fenyegetőzik, hogy ennek „kiszámíthatatlan következményei“ lehetnek az egyház szabadságára nézve. Hogy ezeknek a párttagoknak a szükségleteit kielégítsék, februárban Keresztény Összefogás (Kristen Samling) néven új szervezetet állítottak fel, amelynek hasonló nevű újsága is volt májustól kezdve. A mozgalom egyik vezető embere és újságjának szerkesztője **Ryldand Arne** a Belmissziói Egyesület egy régebbi titká-a lett. A Kristen Samling-nak soha sem volt sok tagja, mégis tartott néhány országos gyűlést is Oslóban Feyling esperes és a Quisling-püspökök közreműködésével.

A Norvég Egyház Lelkészegyesülete (Den Norske Kirkes Presteforening), a püspökök körlevelének kiküldése után azonnal, még február hónapban felhívta a lelkészeket, hogy imádkozzanak a püspökökért vasár-

nap, február 16-án az istentiszteleten. **Koren L.** esperes az egyesület elnöke február 14-én Skancketől táviratot kapott, amelyben megtiltotta ennek a felhívásnak a kiküldését. Az elnökség vonakodott attól, hogy a tilalom előtt meghajoljon és határozatot küldjön Feylinggal. Következő nap visszavonták a minisztériumból a rendeletet.

Májusban a Lelkészegyesület 42 más szakmai szervezettel (Szakszervezetek, Den Norske Sakforening, Døn Norske Laegeforening, Norges Lektorlag stb.) **írásbeli felterjesztést tett Terboven-hez.** Eless hangú levélben mutattak rá egy egész sor túlkapásra, amelyekben a norvég nemzetiszocialista hatóságok vétkeseknek bizonyultak és felhívták a birodalmi biztost, hogy akadályozza meg a kormányhatalommal való mindenemű ilyen visszaélést. A felterjesztést igen rosszalóan fogadták. Mindazokat, akik aláírták az iratot, a 43 szervezet elnökeit és főtisztjait megbeszélésre hívták össze az országgyűlési terembe, ahol Terboven fedőbeszédet tartott számukra azért, mert megtámadták az „államhordozó” pártot. A jelenlevők egy részét mindjárt le is tartóztatták és az értekezletről azonnal a börtönbe vittek. Bizonyos egyesületeket feloszlattak, másokat állami „biztos” felügyelete alá helyeztek. A Lelkészegyesületet az utóbbi módon büntették meg. Koren esperest ellátóították az elnökségből és június 17-én Feylingot neveztek ki biztosnak. Ő azután Frøyland Larsot nevezte ki elnöknek, a vezetőség többi tagjainak megtiltotta tisztségükkel járó kötelességeik végzését. Az egyesületből való kilépés is megkezdődött nagy tömegekben mindenfelől.

1941 nyarán Frøylandot a gyak. theol. szeminárium pedagógia-tanárává neveztek ki, bár a szeminárium vezetősége kijelentette: ő volt az egyetlen a pályázók közül, aki semmiféle előfeltétellel nem rendelkezett az állás betöltéséhez. Maga Frøyland parókus lelkész is beismerte a vezetőség elnökével való beszélgetéskor, hogy semmiféle pedagógiai ismerettel nem rendelkezik, de hozzá fűzte, hogy a tányg tanulmányozására egy év szabadságot kíván igénybevenni. A vezetőség tiltakozott a szakképzettség figyelembe nem vétele miatt. Ugyanakkor Blessing-Dah-

let is kinevezték a missziói tudományok tanárává. Egyikük sem kezdte meg a tanítást, mindketten engedélyt kértek szolgálatuk megkezdésének elhalasztására.

Április 5-én kelt körlevelében Skancke megpróbálta megszabni az **igehirdetés irányát.** Előírta a lelkészeknek, hogy „egyelőre az evangélium építő és örökkévalóságról szóló vonását állítsák előtérbe igehirdetésükben; az egyház istentiszteletei ne érintsék azt a politikai szétszakadottságot, amely sajnos szomorú tény népünk életében”. A püspökök tiltakozással feleltek, mert a kultuszminisztérium a fennálló egyházi joggal ellentétben, az egyház püspökeinek megkerülésével küldött lelki dolgokban leiratot a lelkészekhez. Továbbá kijelentették, hogy lehetetlen körülhatárolni azt a területet, amelyet Isten ígéjének be szabad világitania és rámutattak arra, hogyha a minisztérium az „építő” kifejezéssel „közömbös” dolgokról való prédikálásra gondol, akkor ez Isten törvényének semmibevételét jelenti. A szószékekről is lehetett sok lámadást hallani a minisztériumnak az igehirdetést korlátozni akaró szándéka ellen.

Július 5-én **Stören és Maroni** püspököket, valamint öt lelkészt **elbocsátott** a szolgálatból a kultuszminisztérium, utalva egy olyan rendeletre, amely megengedi a biztos államtanácsnak 65 éven felüli hivatalnokok nyugdíjazását, ha ezt jónak tartja. (A lelkészek szolgálati korhatára különben 70 év volt.) Elbocsátásukat már a sajtó is hozta, július 12-én mégis visszavonták azt. Berggrav püspök akkor beszélt erről az elbocsátásról Terbovennél, amikor tiltakozott az ellen, hogy Norvégia templomi harangjait kiszolgáltatassák a németeknek. Itt lett nyilvánvalóvá, hogy Skancke ebben az ügyben saját felelősségére cselekedett, anélkül, hogy Terboven engedélyt ehyerte volna. A birodalmi biztos ekkor ellentmondott eszköze rendelkezésének és parancsot adott az elbocsátás visszavonására.

1941 nyarán kezdte meg Hitler háborúját **Oroszország** ellen. Ezt a norvég propaganda állandóan az istentelen bolsevizmus elleni „**kreszteshadjáratnak**” nevezte. Azt gondolták a náciok, hogy így az egyház szerepet vállal propagandájukban s

elő fogja segíteni a keleti arcvonalon bevetendő önkéntes „norvég légió“ toborzását. Lunde Gulbrand propagandaminiszter sokszor sürgette az egyház megszólalását. Egy hónap múlva megjelent a „felhívás a norvég néphez“, 27 náci lelkész aláírásával, amely a bolsevizmus elleni harcra buzdította és hívta honfitársait. Amikor júliusban összeült egy püspöki értekezlet, a „Szabad Nép“ azt jelentette, hogy az majd nyilatkezni fog ebben a kérdésben. Ez azonban nem történt meg. Amikor azután Berggrav püspök az újság kihívására azt válaszolta, hogy ez a „háborús politikai kérdés“ „természetesen“ nem került megtárgyalásra, folyamatos üldözés kezdődött ellene a pártsajtóban. Egy héten át minden nap egy üres folt volt a „Fritt Folk“ (Szabad Nép) első oldalán azzal a magyarázattal, hogy az „fenntartott hely Berggrav püspöknek a norvég néphez, a bolsevizmus elleni harcra intézendő felhívására.“ Egyszer pedig ott állt, hogy jó lenne a püspöknek minél előbb válaszolni, mert ez a fenntartott hely 75 koronába kerül naponta. Nagy volt Berggrav miatt a felháborodás, amely a következő kitörésből is kitűnik: „A pápaság ideje régen elmúlt már ebben az országban és a kultuszminisztériumnak elhatározott szándéka, hogy minden kísérletet, amely ennek kerülőúton való visszahozatalát munkálja, megakadályoz.“

Szeptemberben a kultuszminisztérium minden lelkésznek elküldötte a nemzetiszocialista lelkészek „Kiáltványát a norvég néphez“, hogy ezt a felhívást írják alá. Azoknak, akik vonakodtak azt aláírni, meg kellett jelölni az okot. Ennek a bekerítő kísérletnek aligha lehetett biztató eredménye, mert a minisztérium nem hozta nyilvánosságra, hogy kik vagy hányan írták alá az említett kiáltványt az eredeti 27 néven kívül.

1911 nyarán Terboven rendeletet adott ki, hogy az ország összes templomi haragját le kell szerelni az ősz egy bizonyos időpontjáig, hogy azokból ágyukat öntsenek, — s ez

lett volna a norvég egyház hozzájárulása az istentelen bolsevizmus elleni „kereszteshadjárat“hoz“. Ez az intézkedés elkeseredések és tiltakozások egész viharát vonta maga után sok oldalról. Mikor az időpont lejárt, egyetlen egy harangot sem szereltek le és Terboven elejtette az egész ügyet.

A lelkészek bebörtönzése 1941 tavaszán kezdődött, de egyelőre nem jelentős mértékben. A 60 éves Skjeseth Kr. svolvaeri esperest túszként hurcolták el a brit-norvég tengeri erőkhöz a Lofot szigetek elleni sikeres lecsapása után. Egy évig volt börtönben. 1941 folyamán néhány lelkészt ígéhirdetésük vagy istentiszteleten kívüli bátor kijelentéseik miatt csuktak le. Mindenesetben „álmellenes magatartás“ miatt történtek ősszel az elfogatások.

Az egyházi harc drámai csúspontja.

1942 február 1. vasárnap fordulópontja lett a megszállás alatti politikai és egyházi történetünknek. Terboven ezen a napon iktatta be Quislinget az akershusi kastélyban tartott államünnepélyen államfői hivatalába a Németországból hozott „miniszterelnök“ címmel; a biztosi államtanácsot pedig „nemzeti kormány“ kiáltották ki. A propaganda az államjogi fikciót úgy állította be és szépítette a nép előtt, hogy ez a kormány a norvég nemzet népfeltségét képviseli, nem csupán a megszálló hatalom képviselője. Nemzetiszocialista felfogás szerint kinevezésével Quisling az egyház fejévé is vált.

Terbovennek a hatalom átadásánál mondott beszédében hosszabban támadta Berggrav püspök személyét. A püspök egy 1939—40 telén írott magánlevelére hivatkozott, amit a Gestapo egy házkutatás alkalmával talált meg. Az egyházat meg akarták fosztani primásától, ez most már világosan látható volt.

Néhány nappal február 1. előtt elrendelte a kultuszminisztérium, hogy ezen a napon ünnepi istentiszteletet kell tartani a nidarosi dómtemplomban¹¹ d. e. 11 órakor Bles-

¹¹ Nidaros a mai Trondheim Trondhjem régi neve. Székesegyháza Észak-Európa egyik legrégebbi és legszebb temploma. A középkorban Nidaros volt a római katolikus egyház norvégiai érsekének a székhelye. Lásd még 10 sz. jegyzetet.

sing-Dahle lelkész oltári és szószéki szolgálatával. **Fjellbu** dómprépost, akinek ezen a napon az istentiszteletet tartania kellett volna, figyelmeztette a minisztériumot arra, hogy ő maga akarja a 11 órás istentisztelet megtartani, és hogy az egyházi hagyomány és törvény szerint senki sem foszthatja meg a lelkészt szokásos szolgálatától, hacsak a püspök nem óhajtja azt végezni. A kultuszminisztérium erre megparancsolta, hogy a dómtemplomot meg kell nyitni Blessing-Dahle istentisztelete számára. Fjellbu erre rendes Úrvacsorádat egybekötött istentiszteletet hirdetett d. u. 2 órára, hogy a gyülekezetnek is meglegyen az istentisztelete.

Február 1-én Blessing-Dahle náci ünnepi istentiszteletet tartott néhány száz embernek, akik közül a legtöbb egyenruhás rohamosztagos fiú- és lány volt a rohamosztág „napkeresztes” lobogójával. Amikor ez az istentisztelet befejeződött, kezdett tódulni a nép a templomba. Félkettőkor megérkezett a rendőrség is, és lecsukta az ajtókat. Amikor már néhány száz ember volt a templomban. Maga a dómprépost, akit már a délelőtti folyamán keresett a rendőrség, úgy tudta csak elkerülni elfogatását, hogy reggeltől kezdve a dómtemplomban tartózkodott. Két óraker megártotta az istentiszteletet a jelenlévő gyülekezet számára, miután a sekrestyében drámai jelenet játszódott le, a rendőrség ugyanis meg akarta akadályozni az istentiszteletet, a dómprépost pedig annak megtartása mellett foglalt állást.

Időközben nagy sereg ember gyülekezett a dómtemplom előtt, lehetnek néhányezren is. Bejutásukat a rendőrség megakadályozta. A kinn állók közül egy megkezdte az „Erős vár a mi Istenünk” éneklését s mindannyian kalaplevéve kapcsolódtak az énekhez. Ezután elénekelték „Isten áld meg a mi hazánkat” és az „Igen, mi szeretünk” kezdetű éneket. A püspök kijött és a népet nyugalomra intette. Erre szétszórtak s kiki hazament otthonába.

Ezeknek a **trondheimi** eseményeknek hamarosan előre nem látott következményei lettek. Stören püspök éles hangú tiltakozást juttatott el a hatóságokhoz a templomnak a gyülekezést előtt való bezárása miatt. A minisztérium azzal válaszolt, hogy

megfosztotta Fjellbu-t hivatalától. Erre mind a hét püspök február 24-én hasonló hangú levelet írt a kultuszminisztériumhoz és bejelentették, hogy **lemondanak hivatalukról**: „Nem folytathatjuk tovább munkánkat olyan állam szolgálatában, amely az egyház jogát sérti és Fjellbu megfosztásával a jogtalanságból erőszakot csinál.” „Ezért ezennel bejelentem, hogy lemondok hivatalom gyakorlásáról.” „Ez annyit jelent, hogy amit az állam bízott rám, azt a hivatalt leteszem. A lelki munkát és hatalmat, amit az Isten oltára előtt való felszentelés által nyertem el, továbbra is megtartom Isten és jog szerint.”

Ugyanazonnap pásztorlevelet küldtek a püspökök az egyház minden lelkészéhez és gyülekezetéhez és bejelentették nekik lelépésüket. Quisling azzal felelt a püspökök levelére, hogy „megfosztotta” Berggrav püspököt hivatalától és kijelentette, hogy „Berggrav urat ezután csupán magánembernek kell tekinteni.” A miniszterelnök február 26-án „körlevelével küldött a norvég államegyház minden lelkészének” „a nép azon átká” miatt, hogy „kicsiny emberek magas állásban” bajt és szerencsétlenségei tudnak okozni. A püspököket „modern farizeusoknak” és „világi pártpolitikusoknak” nevezte és sajnálkozott, hogy „azok, akik a szeretet és mások elhordozásának a vallását képviselik”, nem tárgyaltak a kultuszminisztériummal, hanem a „durva és közvetlen cselekvés útját választották.” Március elején „megfosztotta hivataluktól” a többi püspököket is és az állampénztár számára elkoboztatta Hille püspök vagyonát — ő volt ugyanis a püspökök között az egyetlen, aki ilyenell rendelkezett.

A kultuszminisztérium elrendelte, hogy a dómprépostok vegyék át a püspökök szolgálatát. Egyik dómprépost sem engedelmeskedett. Az őstől lelkészek gyűlést tartottak, kijelentték, hogy senki mást nem ismernek el jogszerű püspöküknek, mint D. Berggravot. Hasonló együttlélést kifejező nyilatkozatok jöttek létre a többi egyházkerületekben is. Vasárpökök február 24-i pásztorlevelét és nap, március 1-én felolvasták a püskihirdették a dómprépostok és lelkészek határozatát. A gyülekezetek helyeslésüket az által fejezték ki, hogy felálltak helyükről. Nemsokára

nyilatkoztak a gyülekezeti tanácsok is, mégpedig hasonló szellemben. A kultuszminisztérium eközben hét lelkészt — minden kerületbe egyet-egyet — nevezett ki, a „püspöki- és dómpreposti kötelességek ellátására.“ Ezek közül öt a Nemzeti Összefogás tagja volt, kettő pedig szimpatizált azzal. Az egyik párt-tag **Hansteen** Chr. lelkész, felkereste Maroni püspököt és a püspökkel való beszélgetés után lemondott megbízatásáról egy következőképpen hangzó táviratban: „Tájékozódás után bejelentem, hogy lehetetlen számomra az **agders-i** kerület püspöki székének az átvétele. A kormány egyházpolitikai vonalvezetése semmiképpen sem vezet célhoz. Radikális irányváltozást javaslak.“

Az egyházi eseményekkel párhuzamosan folyt a **harc az iskolaért és az ifjúságért.** Ez a harc akkor érte el legdrámaibb szakaszát, amikor Quisling február 5-én „törvényt“ hozott, amely szerint minden 10 és 18 év közötti norvég fiúnak és leánynak kötelező belépni a „Nemzeti Összefogás Ifjúsági Szervezetébe“ (Nasjonal Samlings Ungdomsfolkning.) Az ifjaknak az ifjúsági munka által nemzetiszocialistává való nevelése eleni első tiltakozás az egyház részéről jött. A püspökök február 14-én élehangú iratot adtak be Skanke miniszterhez a gyermekek és ifjak ezen kötelező mozgósítása ellen, amelyet a szülők gyermeknevelési jogával és kötelességével ellentétben állónak bélyegeztek meg. Ezt a levelet másolatok által terjesztették és nagy örömmel üdvözölték széles körökben. Ismét a püspökök íkoré tömörült Norvégia keresztyén arcyonala. Még Osló római katolikus püspöke, Mgr. Mangers, is hivatalosan csatlakozott püspökeink lépéséhez.

Ezután következett a **tanítószolgák** akciója. 11.000 népiskolai tanító és tanárnő és középiskolai tanár két-három nap alatt kijelentette február 20-tól kezdve, hogy nem tekintik magukat a Tanítók és Tanárok Egyesülete tagjainak (Laerersambandet). Ez az egyesület az állam által létrehívott szervezet volt, amelybe minden tanerőnek kötelező volt belépni. Ennek az lett a következménye, hogy bezárták az iskolákat, börtönbe vették a tanerőket és 500 tanítót megkínóztak, majd Finnmarke nevű megyébe (Norvégia legészakibb része)

száműzték őket. Az egyetem és egy szülői akciók részéről jövő tiltakozó irat ugyancsak kifejezte a norvég nép felfogását — egy napon a minisztérium 36.000 névaláírással ellátott tiltakozást kapott a szülőktől. A küzdelem az egyház, a tanítószolgák és a szülők közös frontjának győzelmével végződött: az ifjúsági szervezetet az országban csupán néhány helyen alakították meg, azokon a helyeken, ahol nagyobb nemzetiszocialista csoportok voltak és tagjait majdnem kizárólag ezekből a csoportokból toborozták.

Az ifjúság nevelése körül folytatott egész küzdelemben, amelyben a tanítószolgák igen nehéz terheket kellett hordoznia, az egyház igen jelentős szerepet játszott. Az egyház és iskola, a lelkészek és tanítók közötti szoros kapcsolat ezekben a napokban különösképpen nyilvánvaló lett. A tanítók felismerték az egyházzal való közösségüket és a gyermekek keresztyén neveléséért való felelősségüket. Amikor május elején ismét megkezdtek a tanítást, minden osztályban egy nyilatkozatot olvastak fel, amelyben többek között ez állott: „A szülői házzal és az egyházzal együtt, mi tanítók, felelősséget érzünk azért, hogy ez (a gyermekek nevelése) keresztyén szeretetben és megértéssel és nemzeti, valamint kulturális hagyományainkkal összhangban történjék.“

Március 22-én a lelkészek az istentiszteleten egy nyilatkozatot olvastak fel, amelyben kijelentették, hogy csak akkor tudják hivatalukat továbbra is ellátni, ha az állam a szülői háznak és az egyháznak a gyermeknevelésre való jogát továbbra is tiszteltetben tartja. Az állam felelete erre az volt, hogy ismét 11 lelkészt fosztottak meg hivatalától.

Berggrav püspököt hivataláról való lemondása után néhány nappal felrendelték az oslói várba, ahol Quisling kemény szavakkal szeméretlenségét a püspöknek azt, hogy 1940-ben része volt a közigazgatási tanács felállításában és háromszoros hazaárulónak nevezte, aki megérdemelné, hogy lefejezzék. A püspök nyugodtan felelt: „Tessék, itt vagyok.“

Apr. 3-án, nagypénteken Dr. Berggrav Eivind „magánembernek“ kellett volna az oslói „Var Frelsers“ (Mégváltók) templomban prédikálni, de a rendőrség megtiltotta az istentiszteletet és egész nap őrizetben

tartotta. A templom előtti tér tele volt emberekkel, akik be akartak menni a templomba, de meg kellett elégedniük azzal, hogy ott kinn egyházi énekeket énekeljenek; a rend-

őrség és a rohamosztások megpróbálták elkergetni őket.

(Folytatása következik.)

Leskó Béla és Pósfay György ford.

Könyvismertetés

Bolgratzky Lóránd: Állam és evangélikus egyház Finnországban. Budapest, 1947. (A tiszai evangélikus egyházkerület miskolci jogakadémiája tudományos értekezéseinek tára, 45. sz.) 110 lap.

A finnországi evangélikus egyház az állam felügyelete, legfőbb igazgatása alatt élő, korlátozott autonómiájú, a nép életével szervesen egybenlévő intézmény. Ez a kép alakul ki B. könyvének olvasójában.

Az állami felügyelet az egyház legtöbb életjelenségére kiterjed. Az államelnök nevezi ki az érseket s a püspököket, a kormány a dómprépostokat. Az egyház legfőbb vezetésének a joga a kormányt illeti, az „egyházi gyűlés” (B. fordítása szerint: zsinat) által hozott törvények megvizsgálásának és megerősítésének a joga az államelnököt és az országgyűlést. Sok egyházi vonatkozású kérdésben az állam hozsát ki jogszabályt. Pl. általános állami törvény határozza meg, hogy milyen feltételek szerint vessék ki az egyházi szükségletek fedezésére szolgáló adót. A lelkészek és orgonások fizetését és hivatalviselésük körülményeit is állami törvény szabályozza. A kormány mint legfőbb állami közigazgatási szerv egyházi közigazgatási kérdésekben is jogosult határozatra. Az államtanács (kormány) dönt a gyülekezetek és a dómkáptalanok számos javaslatáról. Az állam fizeti a püspököket és a dómkáptalanok tagjait, sok egyéb anyagi támogatást is nyújt.

Mindamellett a finnországi evangélikus egyháznak bizonyos mértékű önkormányzata van. Az államelnök, ill. a kormány a lelkészek által választott három theologiai végzettségű személy közül nevezi ki az érseket, püspököt, ill. a dómprépostot. Az „egyházi gyűlés” belső ügyekben véglegesen határoz: új énekeskönyvet, perikópat, ágendát, kátét, bibliafordítást fogadhat el. Más ügyekben hozott határozatait, ill. törvényjavas-

latait az országgyűlés nem módosíthatja; vagy elfogadja, vagy elveti. Önkormányzati szervek még: a püspöki gyűlés, a kibővített püspöki gyűlés, az „egyházi kormány”, a dómkáptalanok, a lelkészi gyűlések, esperességek, a legalsó fokon: az egyházközségi gyűlés, az „egyházközségi meghatalmazottak”, az egyházi tanács. (A B. által is fenntartással használt „egyházi kormány” kifejezés helyett a kirkkohallitus fordításul ajánlom az „egyházi kormány-szék” kifejezést. B. a kouluhallitust iskolaszékeknek fordítja. Az angol summában alkalmazott churchgovernment-ből a government megjelöl a guberniumnak, ezt pedig Erdélyben „főkormány-szék”-nek mondták. Ez az erdélyi jogból átvethető szó alkalmas volna a szerv permanens működésének a kifejezésére.) A gyülekezetek pénzügyileg általában önállóak. Az egyház intézménye, bár a kultuszminisztérium ellenőrzése alatt működik, a „központi egyházi pénztár”.

Végül jellemző a finn egyház és állam viszonyára, hogy az egyház a finn nép életével szervesen egybenlévő intézmény. Az állam az általános vallásszabadság elve alapján áll, maga felekezetenkívüli, de az evangélikus egyház és a finn nép egymásbaszövődöttsége megnyilvánul az egyház és az állam viszonyában. A lelkész egyúttal állami alkalmazotti. Egyik legfontosabb feladata az anyakönyvvezetés. (A kilépetiekről a közigazgatási hatóságok vezetnek feljegyzéseket.) Minden nép- és középiskolában a tanulók vallástanításban részesülnek. A felekezeten kívüli szülő gyermeke is részesül benne, ha csak az ilyen szülő nem kér alóla felmentést. A gyermekek 18 é. évük betöltéséig szüleik vallását követik. (Felekezeten kívüli szülők gyermeke felekezeten kívüli.) Az állam ugyan lehetővé tette a felekezeten kívüliséget, de 1938-ban is még a lakosság 96 %-a volt az evangélikus egyház tagja, és mindössze 1,8–1,9 %-a tartozott a polgári regiszterhez. (1936-ban az újszülöttek 1,41 %-a maradt kereszteletlen.)

Mindez sammázásnak is vázlatos ahhoz a részletességhez képest, amellyel B. történelmi fejezetek után külön fejezetekben az állam és az egyház viszonyát, a vallásszabadságra vonatkozó jogszabályokat, az államnak az evangélikus egyház irányában való jogait, a finn evangélikus egyház önkormányzatát, az oktatásügyet, a görögkeleti egyház és a kisebb vallásfelekezetek jogállását, végül az uralkodó egyházpolitikai rendszert s a fejlődés útját ismerteti. Aki a részletek iránt érdeklődik, annak magát a könyvet kell elolvasnia. Aki szereti meggyőződve alakítani nézetét, annak magából a könyvből kell összegyűjtenie a vonásokat a finn evangélikus egyház és a finn állam viszonyának a képéhez.

Ez a könyv ugyanis újra bizonyítja, hogy nincsenek egyetemes érvényű kategóriái az egyházjognak, nem lehet a félreértés és a megtévesztés veszélye nélkül csupán néhány terminus technicus-szal leírni egy állam és egy egyház jogi viszonyát. Ez a könyv hatalmas tiltakozás a ma divatos felületesség ellen, amely csillogó szabadegyházi elvek gondolkodás nélküli átvételével pótolja az egyház és az állam viszonyának végigvizsgálását.

B. maga is küzd alapos tanulmányában a műszavakkal; keresi a helyes kifejezést. Megállapítja, hogy a finn evangélikus egyház nem államegyház; próbálkozik a népegyház jelöléssel. Igen ám, de ha Északon — úgy látszik — alkalmazzák is a népegyház szót a svéd és a finn egyházra az államban való jogállás meghatározásaképpen (!), nálunk félreértés lesz belőle, mert mi népegyházon az önkéntességi elven nyugvó egyház ellenjéért értjük. Érzésem szerint a nálunk közkeletű „közjogi testület” kifejezést nem lehet átvinni Északra; a kifejezés helyénvaló nálunk, ahol az evangélikus egyházat a hívek összességének látják, ellenben meg nem felelő ott, ahol az egyház elsősorban „intézménynek” látszik. A finn evangélikus egyház jogállásának helyes látásában döntő annak a megfigyelése, hogy az állami felsőség mint a finn nép képviselője bírja és gyakorolja jogait az evangélikus egyház irányában; a finn nép a maga intézményeképpen szereti, támogatja, ügyeli az evangélikus egyházat, nem nézi úgy, mintha az ál-

lami felsőségtől felállított s az állami főhatalom céljait szolgáló intézmény volna. Ezért méltányolhatjuk B.-nak azt a szándékát, hogy a „népegyház”, „a nép egyháza” kifejezéssel kiküszöbölje annak a lehetőségét, hogy államegyháznak fogja fel valaki a finn evangélikus egyházat. Bizonyos, hogy nincs róla az az érzésünk, hogy nem volna szabad egyház, mert hiszen nem szenvedti az államegyháziság hátrányait. Szabadon elfogadja a népnak az állami felsőség útján nyilvánuló, felügyeletben, részleges igazgatásban és támogatásban való sülőszeretét. Az az érzésünk, hogy Finnországban az állami felsőség lehetővé teszi az evangélikus egyház önkormányzatának egyre teljesebb kiépülését, az az irányzata, hogy az egyház álljon a saját lábára, de azért, mert ezt maga az egyház kívánja; nem célja, hogy az egyház és az állami főhatalom közti viszony megváltozásával az egyháznak és a népnak az eddigi viszonya szintén megváltozzék.

B. L. könyve nagyon alkalmas arra, hogy minden olvasója sokat tanulhasson az állam és az egyház viszonyáról általában. A történelmi fejezetek és a további fejezetekben a szinte bő történelmi visszpillantások különösen is fokozzák a lehetőséget az összehasonlításra és következtetésekre. Nagyszerű indíték e mű a további kutatásra is; kíváncsivá teszi az olvasót, hogy az egyház belső élete, teológiája és egyházközösségi alakulása milyen mértékben és milyen irányban befolyásolta az egyház és az állam viszonyát. Érdekes tétel e pl. az, hogy a XVII. században kísérlet történt a laikusoknak a svéd nemzeti egyház vezetésébe való bevonására, s ez „Svédországban nem a pietizmus, hanem az egyházi orthodoxia pozitív eredménye” volt (25. lap). (A finn nép akkor svéd uralom alatt élt.) Ez magában véve is izgató megállapítás, de a teológiai — egyházközösségi irányok hatásait végig az egész történelmen szívesen ismernék meg. Ez persze teológusokra váró feladat. Legyünk hálásak B. L.-nak, a miskolci jogakadémia fiatal tanárának, a debreceni egyetem jogi kara új magántanárának, hogy nem-theologus létére is annyi érzéssel, szeretettel és teológiai vonatkozásokban is tudományos felkészültséggel veszi sorra az egy-

házigjortörténet és egyházigjortan közérdekű témáit. Műve azon a réven is értékes, hogy bizonyítja az összehasonlító egyházi jogtörténet hasznosságát.

Dr. Súlyom Jenő.

Orvos a lélekért.

Weninger Antal főorvos könyvei, — amelyek tárgyuknál fogva is egy-re jobban terjednek, — azzal az igénnyel állnak elő, hogy egy bizonyos keresztényiség színében vezetői legyenek a mai társadalomnak. Ez a keresztényiség nem az evangéliumi, nem a gólgotai keresztre tekintő keresztényiség. Itt-ott ugyan megcsillan benne a Krisztus Úrunk által való váltság gondolata, de ez a „keresztényiség” inkább derűs lelkiállapot, a megváltástól távolosó egészséges életkedv. Mégis mondanivalója annyira új és meglepő, hogy tanulmányása rendkívül meggondolkoztató.

Weninger az orvosi munkában óriási fontosságot tulajdonít a lelki tényezőeknek. A materialista és egyoldalú orvosi szemlélettel radikálisan szakít. Könyvei szinte felkiáltások a modern orvostudomány felé: az orvostudomány az egyoldalúan alkalmazott kémiai gyógyítási eljárásokkal szemben lássa meg a lelki gyógy módok csodálatos lehetőségeit. „Egészség és vallásosság”, továbbá „A vallásos lelkület biológiai hatásai” című fejezetekben meglepő háttérrel igazolja az egyház szolgálatát. „A mai emberek legnagyobb részének fogalma sincs a lelki életéről.” (10. l.) A mai ember nagyon visszaél a lelkével, ezért lelki beteggé válik és ezt megérzi a test is. Hirdeti, hogy „kizárólag érzéki részre irányuló beidegzettség nem teremthet egyensúlyt és békét.” „Az igazi vallásossággal együtt jár a józan, puritán, mondjuk ki: higienikus életmód, amely megóv a betegségektől és meghosszabbítja az életet.” Kissé naiv és egyszerű következtetésnek látszik, bár olyan hamar nem tehetünk utána kérdőjelet. Vallásosság és egészség között határozott kapcsolatot lát és „a fogalmilag lökéletesen kiépített világnézet s a nyugodt, bizó kedély, tehát a lelki egészség, mint a vallásosság gyümölcse a testi egészségnek nagyon fontos, hatásaiban sokszor csodálatos tényezője lehet” (13. l.). A hitet értelmi, érzelmi és akarati életünk leg-hatalmasabb serkentőjének látja.

Kár, hogy a „vallásosságról egészen ferde fogalmakat alkotnak felületese, gyenge, rövidlátó lelkek. Erőtlen érzélgésnek, jámbor együgyűségnek, gyermekkori élmény- és szokás-maradványnak tekintik, amit jobb lett volna elkerülni, de ha már beleépítették a lélekbe, hát Isten-neki, a lelki egészség miatt tartasuk meg bizonyos csökevényes formában, re-spektáljuk, hagyjunk neki egy kis helyet, ki tudja, talán jól jön a halálházó öregségben: egy kis utána-fűtésnek, egy kis vigasztalásnak és kapaszkodónak talán csak beválik...” (120. l.). Szerzőnk lassan és biztosan csuszlik afelé a felfogás felé, amely azt a bizonyos „vallásos életet” a kedélybeli kiegyensúlyozottság, idegnyugalom, kedv-fakasztó, örömgyarapító és „énekésre hangoló lelki állapot” elérésére csupán eszközi jelentőségűnek tartja. Szinte a sorok között úgy tűnik ki, mintha nem is az üdvösségünk érdekében var szükségünk hitre, hanem azért, hogy a mirigyrendszer egyes láncszemei, az ivarmirigyek, a hasnyálmirigy Langerhans-sejtjei és egyéb szerveink megrázkódattatás nélkül végzhessék el munkájukat. Ugy véli, ha lelkünk „áltandóan nemes érzések járják át, a kedélyéletet kísérő értágulások és szívreakciók kedvezőek”, ezek előnyösek orvosi szempontból is. „Világnézetének helyességéről meg van győződve, tehát ér-zületének és cselekvésének biztos alapja van” (121. l.). Az evangélium fényénél nyilván nagyon is vitatható tételek ezek. Szinte azt mondja a szerzőnk: „Megéri, hogy vallásos légy, mert egészséges leszel!”

Tárgyalja a szexuális kérdést is. Amit itt, mint orvos mond, nagyon megszívlelendő és teljes mértékben tiszteletreméltó. Eppen itt említi a gyónás igen áldott alkalmát, amely-lyel az egyház messze túlszárnyalta a legmodernebb lélektan is. Szükségesnek tartja, hogy képezzék ki alapo-sabban a theologusokat, kispapokat a pszichológiában, főleg azonban a psychoanalízisben. „A gyónás szent-ségének kiszolgáltatásakor ugyanis tág tere nyílnék a szakavatott lélek-kezelésnek és ezt nem volna szabad elhanyagolni. Nem analitikai sze-anszokra hivatott a gyóntatószék, jól tudom, de azt hiszem, hogy a psy-ogyógyító művészet között, ami üdvére sokkal könnyebb a dolga és sokkal

hamarabb meg fogja találni az útát a lélek belsejébe, mintha pusztán formulák szerint jár el. Így elérhetnénk azt a rendkívül kívánatos öszszefogást a lelkipásztorkodás és gyógyítóművészet között, ami üdvére válnék a testileg-lelkileg szenvedő emberiségnek.“ (101—102. l.). A sokszor kijátszott és félremagyarázott szexuális kérdés megoldását a tiszta, Isten-rendelte családi életben látja. Öszszintén, mint orvos bátor kiállással odaáll az egyház egyetlen lehetséges és üdvös tanítása mellé, leszámolva léhasággal és látszaterköles erkölestelenségével.

Lényeges dolognak tekinti: közeljutni a lélekhez! Az emberi életkörülmények megváltozásakor a léleknek is meg kell adni, ami a léleké. A nevelés területén pedig egy-egy megértő lelkész, elfogulatlan orvos egy-két biztató szava csodákat művel.

Weninger könyvében talán legérdekesebbek azok a fejezetek, amelyekben az eltévedt orvostudományával foglalkozik. Az anyagelvásvég megbukott, esődöl mondott ott, anonnán hódító útjára indult, a tudományban. Hiába foglalják öszsze az egészséges és kóros életmegnyilvánulásokat, az ismert crömüvi és vegyi törvényszerűségeket, — „az élet minduntalan kifut a kísérleti tudós kezei közül és csak esontvárv marad ott.“ A szervezetet a modern tudomány adatai alapján mérhetetlenül felfűjt szivacsnak kell elképzelnünk, amely magába issza tápláló anyagát, felszív és lead, és amelyet öszszepréselve a semmivel határos kis poriszem marad a kezünkben. Maga az orvostudomány és az élettan elmaradt a fejlődésben. A sebeszet és rokonszakmáinak fejlődése technikai csupán. Ezekre hivatkozni az élettudomány és orvostudomány szempontjából nem lehet. A röntgen, a sebeszet vívmányai, műszerek, a diagnoszтика számos sikere mind technikai vívmány! A biológiai eredmények nagyon csekélyek. Az életet megéteni nem tuduk. A természetudományos világkép sem mind semmit, hanem „ravezet a krisztusi tanok örökérvényű, koráramlatoktól független értékeire.“ — Odakivánkozok a margóra. Kolosse 2,3. és Acta 17,28.

„Orvos a lélekért“ című kötetének egyik legmélyebb tanulmánya az „Eucharisztikus szellem és biológia“

(Ellesett párbeszéd) című. Vallást tesz mellett, hogy Jézus jelenléte nemcsak tény, hanem szükségesség is számunkra. Jézus közöttünk maradt. Van életünkben egy pont, nem mozdul ki sohasem mellőlünk. Ez Krisztus jelenléte. Az értelem lázadózásai eltörpülnek, semmivé válnak emellett a tény mellett, hogy Jézus itt van közöttünk. Ez nem pótolható sem kultúrával, sem extázissal, sem művészettel. Hatalmas gondolat tudni: Jézus itt van velünk! Vegyük csak komolyan azt az istengyermekséget... mert „a modern biológia mindenképpen öszszevág az eucharisztikus szellem követelte életszemlélettel“ (87. l.). Ezeknek a soroknak, bár elsősorban a katolicizmusra értendőek, igazán örülhetünk. Annak meg kétszeresen, hogy orvos írta és kiállt vele a világ elé.

Weninger könyve, ha itt-ott öncélúan vezető akar is lenni, mégis utat mutat az egyház felé. Tanulhatunk belőle. Noha katolikus és írásai a hódító katolicizmus szöveggyűjteményében állnak, magunkra nézve sok hasznosat meríthetünk belőlük. „...a lelkésznek, és világi apostoloknak helyenkénti bürokratikus vonásait jobban fel kell kellene adniok Krisztus és az apostoli hit kedvéért...“ (118. l.) Van benne valami!

Sokan azt állítják, hogy a „papok egyháza letűnt“. Mindenesetre ezt állítani ma még túlzás. Hála Isten, még nem tartunk ott, de haladunk efelé. A szakadék pásztor és nyáj között gondolkodásban, életmódban, lelki közösségben csak nagyobb és mélyebb lehet, ha nem tudunk hiddat verni embertársunk gondolkodásához, életéhez, lelke világához. Először talán nem fognak megérteni bennünket, később már aztán nem is akarnak.

Weninger felkapott orvosíró. Műveiből sok értékes gondolatot meríthetünk. Tanulságos számunkra. amit mond. Érdekes, mint keresi a komoly munkaközösséget az egyház szolgálival. Ha sok tekintetben nem értünk is egyet, munkája mégis az egyház felé utal. Nem ingat meg abban minket, hogy Jézus keresztjét prédikáljuk, de kér, hogy törődjünk jobban híveink lelki világával. Elég hirdetésünk az ígét, csak ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy kiknek és hogyan.

Sümeghy József.

A modern (amerikai) ember és a vallás

Inter arme silent Musae. Háborús korban s az azt követő nyomorúságban a magasabbrendű szellemi élet ereje aláhanyatlak. Az ember pusztá léteért, családja mindennapi kenyeréért küzd. Könyvek íródnak ilyenkor is, de hol vannak azok attól, hogy komoly revelációi legyenek az élet és az igazság titkainak! A tudomány emberei fokozott munkát végeznek, de csak azért, hogy a háború minél jobban tombolhasson, s ha már megszűnt, az általa okozott sebek behegedjenek. Az is lehet azonban, hogy a tudomány emberei újabb háborút készítenek elő...

Figyelemreméltó, hogy a háború alatt és után magával a vallással, a lelki élet e legmagasabb és legsajátosabb tüneményével lényegileg milyen keveset foglalkoztak. Szó sokszor esik róla, de a vallásról szóló beszéd a háborús propaganda s a politikai tömeghódítás szolgálatában áll. Az egyházak maguk el vannak foglalva a saját megrongált bástyáik védelmével és javításával. Képviselői maguk is létük mindennapi gondjaival vannak elfoglalva. Még az istentelen és vallásellenes propaganda is mélyen hallgat. Nincs idő és alkalom arra, hogy akár pro, akár kontra komolyan foglalkozzék a bajok tengerén vergődő Ember történelmének ezzel a különös ereklévével, a vallással. Csak egyet érez: hántani s bántani hagynia nem szabad...

A háború előtt, s általában a két nagy háború között divatos **vallás-lélektani munka** szünetelése illusztrálja jellemzően a fentebb mondottakat. Jól esik tehát, ha legalább valamit megtudunk arról, mi van vele, egyáltalán van-e folytatása s nem szűnt-e meg teljesen. És ezért szántuk el magunkat arra, hogy bővebben foglalkozzunk egy könyvismertetéssel, mely a **Psychological Bulletin** című amerikai lélektani folyóirat legutóbbi, 1947 májusi számában kapott helyet. Előre kell bocsátanunk, hogy magát a könyvet még nem volt módunkban megszerezni. De bizonyára eljön ennek is az ideje. A szóbanforgó könyvismertetés azonban elég alapos és részletes ahhoz, hogy megérdemelje magyar nyelven való ismertetését, mert rajta keresztül be-

pillantást vehetünk az amerikai valláspszichológiai munka ezidőszertinti szellemébe, s egyuttal arra nézve is tájékozódhatunk, hogy az erősen fejlett amerikai lélektan művelői és képviselői miképpen néznek a vallásra, közelebbről a kereszténységre is. A könyvismertetés írója (Ernest M. Ligon, Union College) ugyanis nyilvánvalóan nem theologus, a vallás problémája azonban erősen megragadta a figyelmét.

De miről is van szó tulajdonképpen?

Az ismertetett könyv szerzője **Dunlap Knight**. Címe: „**A vallás és annak funkciói az emberi életben.**“ (Religion: its functions in human life. New York: McGraw-Hill, 1946). Terjedelme: 373 oldal, tehát tekintélyes munka. De a tartalmánál fogva is hatalmas mű lehet, mert ismertetője szerint Dunlap, a szerző benne gigantikus feladatra vállalkozott. És ezt a feladatot úgy oldotta meg, hogy a mű kiváló forrásmunka lesz mindenki számára, aki valláslélektannal és szociálislélektannal foglalkozik ezután.

De mi hát az a gigantikus feladat, melyre Dunlap könyvében vállalkozott? Maga Dunlap úgy nyilatkozik, hogy **ő a vallást lélektani szempontból akarja tanulmányozni**, s meg akarja kísérelni, hogy mindenekelőtt összegyűjtse a vallásos magatartás jellemző vonásait. Itt azonban nem állapodik meg, tehát nem elégszik meg a pusztá adagyűjtéssel s az összegyűjtött adatok rendezésével, hanem az összegyűjtött és rendszerezett adatok alapján egy olyan „valláselmélet“ megformálására törekszik, amely a vallásos magatartást s annak jelenségeit megneveztetően meg tudja magyarázni. (Ebből különben megállapíthatjuk, hogy szerzőre nézve a vallásos magatartás s egyáltalán a vallás: probléma. Titok, amely magyarázatra szorul. Valahogy úgy képzelhetjük el a dolgot, hogy belehelyezzük magunkat a mai racionális és szekularista, de gondolkodó ember lelkivilágába: őt ugyan szíve szerint nem érdekli a vallás. De mégis feltűnik neki, hogy vallási intézmények ma is vannak, vannak vallásos hívek és tömegek is. A multban is óriási szerepet játszott az emberi életben a vallás. De miért? Van valami ér-

telme, volna mégis valami értelme a vallásnak?)

A szerző feladata megoldására empirikus (tapasztalati) alapon indul el. A kísérleti valláslélektanról, vagy valláslélektani kísérletekről semmit nem tud, vagy nem akar tudni, az ismertető szerint egyáltalán nincs tekintettel a kísérleti lélektanra, annak módszereire és eddigi eredményeire. Tehát bizonyára történeli alapon állítja össze hatalmasnak mondott adagyűjteményét. Az összegyűjtött anyagot pedig az összehasonlító vallástudomány és módszere szerint dolgozza fel, mint ezt az ismertető hangsúlyozza. Az anyag rendszerezése témák (topics) szerint történik. A legfontosabb ilyen témák: A vallás, mint erkölcsiesség, az istenségek (így!) fogalmai (istenfogalmak), a bűn fogalma, a másvilág fogalma, az istenségek fejlődése (így!), a vágy szerepe a vallásban, a vallási szimbolizmus, a megtérés, a vallás természet, a vallás jövője a civilizációban. — Az egy-egy téma alá gyűjtött anyagot összehasonlító vallástudományi fejtegetés, mondhatjuk elemzés követi.

Az összehasonlító vallástudományi fejtegetések az ismertető szerint olyan eredményekre-következtetésekre visznek, amelyekre csupán szaktekintélyek lehetnek képesek. Legalább néhány száz ilyen következtetés foglal helyet a könyvben. Közülük csak azokat említi az ismertető, amelyek neki különösségüknél fogva szemetszűrtak, mint például: „Az istenek nem lényegesek a vallás számára... mindamelllett minden vallás... eljut egy olyan fokra, ahol az istenek és az istennők megjelennek s megsokszorozódnak (98. o.).” Figyelemreméltó azonban, hogy Dunlap szerint „csupán a személyes Isten fogalma elégítheti ki az embernek az istenségre irányuló érzését... a személyes Istennek valamilyen személytelen világerővel való helyettesítése visszaesés a primitívebb fokra...” (366. o.).

Foglalkozik Dunlap a megváltás fogalmával, a rossz problémájával és a halhatatlanság kérdésével is. Amit azonban erre nézve következtet, az még amerikai kritikusat sem elégíti ki. A megváltás szerinte ugyanis olyan folyamat és állapot, amelynél fogva meg vagyunk mentve (saved), vagyis megmenekültünk vagy védve vagyunk (protected), bizonyos bajok-

tól, veszélyektől vagy kockázattól (82. o.). Ez az ismertető szerint csupa negatívum, amiben igaza is van. A rossz problémáját fejtegetve Dunlap a következő eredményre jut: „Isten, amikor az embert a saját képére teremtette, személyiséggé tette s így megengedte neki, hogy rosszat tegyen. Ez talán nem kielégítő megoldás — fűzi hozzá — ... de mégis a legjobb azok közül, amelyeket theologus valaha is ki tudott eszelni” (254. o.). Kár, hogy az ismertetésből hiányzik, mit tart Dunlap a halhatatlanságról.

És most még szenteljünk néhány sort annak a tisztázására, hogy a vallás „funkcióira”, értékre nézve, az emberi életben való szerepére vonatkozólag milyen megállapításra jut el a szerző végeredményben. Nos, szerinte korábbi fejlődési fokozatain a vallás nem más, mint „kísérlet annak a megtételére, amiről az ember nem tudja, hogyan kell megtennie, és annak a megismerésére, ami megismerhetetlen.” Érdekes, hogy ebben a tekintetben mennyire hasonlít megállapítása Freudéhoz, a pszichoanalízis atyjához (az ismertetésből nem lehet megállapítani, vajjon nem Freudra támaszkodik-e Dunlap nézete). Freud szerint ugyanis a vallásos ceremóniák nem egyebek, mint gyerekes (infantilis) előkészületek a felnőtt ember komoly feladatainak az elvégzésére. Itt az eszünkbe juthat az is, hogy a mesék pedig egyrészt vágyat árulnak el, másrészt azonban megsejtitik azt, ami lehetséges és ami később meg is valósulhat, mint pl. a hémértőldes eszima, a repülő szőnyeg, távolbalátás-hallás stb.

Arról, hogy nemcsak a régletűnt időkben voltak vallásos emberek és intézmények, hanem ma is vannak, Dunlap-nak a nézete a következő: „...jelenlegi állapotában a vallás a kultúrának olyan intézménye, illetve vonása, amely vállalkozik az emberiség szolgálatában azokra a funkciókra, amelyekre más intézmény még nincsen kellőképpen (adequately) felkészülve” (321. o.). Ebből kitűnik, hogy az amerikai valláspszichológus szerint a vallás ma már csupán átmeneti állapot, valami jobb híján. Szükség van rá, mivel vannak az emberi életben feladatok, amelyeket valamiképpen el kell végezni, de amelyekre megfelelő intézmény, mond-

juk korszerű modern intézmény még nincsen. Gondoljunk itt arra, hogy pl. nálunk, Magyarországon akár mennyire „felvilágosodott” és vallástalan legyen is valaki, szereteteinek a lemetésél pap nélkül alig bírja lebonyolítani, s még a házasságkötéshez is többnyire elengedhetetlenül szükségesnek tartja a templomi esküvőt. **Auguste Comte**, a híres francia filozófus pedig már több, mint száz évvel ezelőtt istentelensége ellenére is feltétlenül szükségesnek tartotta a vallást, s úgy körülbelül a római katolicizmusra emlékeztető, de istentelen vallást konstruált és propagált „Catechisme positive” című munkájában szertartásokat, ünnepeket, szentségekkel és papokkal. Figyelemreméltó, hogy a mai Amerika valláspszichológusa ennél tovább alig jut. A könyv ismertetőjének abból a megjegyzéséből pedig, hogy Dunlap-ot csodálja a bátorságért, amellyel „gigantikus” feladatát megoldotta, azután, hogy könyvét igyekszik ugyan a minél szélesebb művelt körök figyelmébe ajánlani, de fél,

hogy azt nem fogják sokan elolvasni. — joggal következtethetünk arra, hogy Amerikában általában nagy eredmények, a vallással szemben jelentékeny pozitív állásfoglalásnak számít már Dunlap magatartása is, legalább bizonyos műveltebb körökben. De ez nemcsak Amerikában van így, hanem **szerte az egész világon**, illetve annak azon részén, ahol eddig a vallást nem sokra becsülték, s attól inkább elvonni igyekeztek az embereket.

Az amerikai valláspszichológus könyve arra hívja fel különösen a figyelmünket, hogy amiképpen az emberiség (történelmének eddigi időszakában) huzamosabb ideig nem lehetett meg vallás nélkül, úgy a modern ember életének is vannak olyan szükségletei, amelyeknek a kielégítését sehol másutt nem találhatja meg, csupán a vallásban. Persze, a vallásos élet mai óreinak értienők kellene ahhoz, hogy ezeket a szükségleteket ki is tudják elégíteni.

Dr. Vető Lajos.

K Ö Z L E M É N Y E K

E számunk (6. sz. körlevél) **cikkírói:** D. Nygren Anders egyet. tanár, Lund (Svédország); Dr. Karner Károly egyet. tanár, Sopron, Felsőlovér-u. 28.; Scholz László, Budapest-zuglói lelkész, Budapest, XIV. Lőcsei-út 32. (új cím!); Mohr Gedeon lelkész, Kőszice, ul. pr. Dr. E. Benesa c. 3.; Molland Einar egyet. tanár, Oslo (Norvégia); Dr. Sólyom Jenő egyet. tanár, Sopron, Zrínyi-u. 14.; Sümeghy József, s. lelkész, Kisfalud; Dr. Vető Lajos lelkész, Diósgyőr-vasgyár.

Köszönetünket fejezzük ki D. Nygren Anders lundi professzor úrnak, a Lutheránus Világszövetség elnökének, hogy cikkének magyar nyelvű közlésére az Evangélikus Theológiának engedélyt adott. Hasonlóképpen Molland Einar oslooi professzor úrnak. Az ő cikkét a következő számunkban folytatjuk.

Az Evangélikus Theologia ebben az esztendőben még egyszer fog a mostanihoz hasonló nagyobb terjedelem-

ben megjelenni, úgyhogy a hét körlevél lapszáma 320-at tesz majd ki. Ez megfelel az eredetileg havonta 32 lapra tervezett lapszámnak. Mind szerkesztői, mind kiadói szempontok arra a meggyőződésre juttattak bennünket, hogy ezentúl kb. két havonta jelentessük meg lapunkat, megfelelő terjedelemben.

A Magyarhoni Evangélikus Lelkészek Egyesülete (Fóton (Pest m.), az az oltani Belmissziói Otthonban 1947 évi november hó 11—13. napjain háromnapos országos teológiai konferenciát rendez. Központi tárgya: **Temetési szolgálatunk.** Reggelenként rövid liturgikus áhitat után folytatólagosan bibliatanulmány tartatik I. Kor. 15. alapján (Veőreős Imre ker. m. lelkész). Délelőtti és délután egy-egy előadás a következő tárgyakról: 1. A halál és feltámadás teológiája, — dogmatikai alapvetés (ifj. Pröhle Károly); 2. Temetési ágendánk, I. történelmi adatgyűjtés (Dr. Jánossy Lajos egyet. tanár); 3. Temetési ágendánk,